

## СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на редовен докторант **Георги Михайлов Сенгалевич** към катедра „Археология“ в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология) на тема **„Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи“** с научен ръководител доц. д-р Коста Хаджиев

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,  
Исторически факултет, катедра „История на България“

Дисертацията на Георги Сенгалевич „Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи“ е посветен на тема, която несъмнено е значима в научно отношение, тъй като, от една страна е позволила на докторанта да разкрие въз основа на материали от Търново и някои други градски центрове на Българското царство през XIII – XIV в. редица специфични черти на българската престижна материална култура, която черпи своите образци от Византия, а същевременно и да систематизира и обобщи натрупаните през последното столетие в българските музеи многобройни епиграфски паметници от типа на монограми и съкращения върху керамика, които подлежат както на палеографски, така и на исторически анализ.

Основният текст на дисертацията се състои от въведение, три глави, заключение и списък на използваната литература, с общ обем 220 страници. Следват три приложения, които включват 54 образа, 13 карти и четири диаграми, а също и каталог 113 страници, който представя 535 керамични съда и е илюстриран с 36 табла. Общият обем на дисертационния труд е 420 страници.

В краткото въведение (с. 7-12) Г. Сенгалевич е представил историята на проучванията върху тематиката на своя труд, а по-нататък дефинира и неговата цел: всестранно изследване на сграфито керамиката с монограми и други подглазурни съкращения в качеството и на една обособена керамична категория, като се започне с издирването, документирането и каталогизацията на всички известни от територията на днешна България образци (с. 10). Подробно е аргументирана структурата на труда и възприетата от докторанта методология, с акцент върху това, че с оглед спецификата на темата водещ типологически принцип е епиграфският.

Глава I представя сграфито керамиката като извор за епиграфиката, като очертава различните групи надписи, монограми, съкращения и числителни знаци. Съобразно тяхната функция, надписите са разделени на *утилитарни* (за собственост, за съдържание, производствени и търговски марки) и *неутилитарни* (благопожелателни, религиозни, окултни и заклинателни, знаци на власт и престиж, летописни и възпоменателни, пояснителни, декоративни и имитативни), с уточнението, че анализирани в дисертацията подглазурни надписи представляват съкращения на имена, титли и молитвени формули. По-голямата част от тях са изписани под формата на монограми,

поради което Г. Сенгалевич отделя доста внимание на монограмите във Византия и свързва доста предпазливо първата им поява с печатите на цар Петър (с. 21), като се осланя на корпуса на И. Йорданов, но не на второто, чувствително допълнено и обогатено издание от 2016 г., а на първото от 2001 г.<sup>1</sup>; редно е също да се има предвид и една статия от същия автор по тази тематика.<sup>2</sup> Интересно е наблюдението на Г. Сенгалевич, че масовото навлизане на монограмното писмо следва да се отнесе към времето след 30-те години на XIV в., и че за този процес „известна роля да играят образованите духовници – исихасти, начело със св. Теодосий Търновски и св. патриарх Евтимий, които се явяват основните проводници в България на византийската култура с нейните тенденции от това време“ (с. 22; за датировката вж. с. 64). Нататък е направена класификация на монограмите по *форма* (квадратни, кръстовидни, пръчковидни и др.) и по *съдържание и функции* (инвокативни, християнски символи, хералдични емблеми) (с. 22-31). В края на главата са коментирани и останалите видове съкращения – чрез суспензия или контракция, както и за обозначаване на числа и цифри.

В гл. II (с. ) сграфито керамиката с монограми и други подглазурни съкращения се разглежда в контекста на керамичния репертоар в България и региона на Източното Средиземноморие. Появата на този вид керамика през XIII в. и нейното широко разпространение през следващото столетие е представено като явление с надрегионално значение, което отразява мощното влияние на византийската култура в един доста широк ареал, към който спада и средновековна България (с. 36). Г. Сенгалевич организира изследваните от него образци в три керамични групи: Група А *Zeuxippus Family* (пет съда от Китен, Несебър, Варна и Асеновата крепост), Група В *Elaborate Incised Ware* (191 съда главно от Черноморието, но и от Провадия, Шумен, Силистра, Червен, Търново, Ямбол и др.) и Група С *Българска група* (339 съда предимно от Търново, Червен, Силистра, Килифарево, Никопол). Анализирани са последователно характерните особености на съдовете, тяхната хронология, центровете на производство, зоните на разпространение, функционалната им характеристика. Прави впечатление, че византийската керамика от първите две групи на територията на България се открива главно в черноморските градове, където са регистрирани и производствени центрове, но има находки и от вътрешността на страната, включително в Търново, докато керамиката от третата група очевидно е свързана с местни керамични центрове (Централна Северна и Североизточна България – вж. също с. 194 и карта 13) и отразява адаптацията на византийските форми към локалните тенденции и вкусове („монограмната мода“ – с. 65, 194) в столицата и поголемите градски и манастирски центрове на Българското царство от времето на цар Иван Александър и търновския патриарх Симеон († 1348 г.) до края на XIV в.

Наблюденията на Г. Сенгалевич сочат, че монограмите върху византийските керамични групи биват връзвани върху дъната, докато при българската група подглазурните надписи се намират почти винаги по стените на съдовете, близо до периферията им. Съответно, във византийския случай тези надписи – ако оставим настрана популярния монограм на Палеологовата фамилия – се интерпретират най-често като имена на светци („Продром“, „Михаил“, „Майка Божия“, „Йоан“ и др.), които трябва да служат за благословение на ястията и за прогонване на зловредни влияния, докато „в

<sup>1</sup> Йорданов, И. Корпус на средновековните български печати. Под ред. на П. Георгиев (= Плиска-Преслав, 12). София, 2016.

<sup>2</sup> Йорданов, И. Печати с кирилица от Първото българско царство. – В: QUADRIVIUM. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 2016, 552-565.

случая на българската група монограмите служат по-скоро като знаци на власт и престиж, а поставянето им близо до устията, за да бъдат видими, дори когато даден съд се използва по предназначение, изразява определена показност“ (с. 68, вж. също ). Наред с това, някои от типовете сграфито керамика с монограми, разгледани по-подробно в следващата глава, могат да бъдат интерпретирани като лична посуда, а монограмите върху тях – като знаци за собственост, но и като лични емблеми.

Измежду по-конкретните наблюдения на Г. Сенгалевич в тази глава бих открил хипотезата му, че след големия пожар в Патриаршията на Царевец (с неясна абсолютна хронология) временна резиденция на българските патриарси е била Великата лавра при църквата „Св. 40 мъченици“, в полза на което говорят откритите в Лаврата керамични фрагменти, маркирани с името на патриарх Евтимий в съкращение, а също и такива с връзани инициали „п“ (с които била обозначававана посудата в манастира при Патриаршията) и с монограм, разчетен като „хартофилак“ (с. 70; за датировката на пожара вж. с. 66, 149-150). Любопитна е и интерпретацията на откритите в Силистра пет съда с монограми на цар Иван Шишман като материална следа от мимолетно връщане на града под властта на Търново през периода 1385-1388 г. (с. 67, вж. също с. 128).

В гл. III (с. 72-187) е направен типологически анализ на обхванатия от докторанта материал от трите керамични групи, като са обособени 36 типа, всеки от които включва съдове с едни и същи подглазурни надписи, отбелязани са и отделни варианти въз основа на почерци и др. особености (за общите принципи на класификацията вж. с. 11).

Специално внимание заслужава българската група С, в рамките на която са идентифицирани 25 типа подглазурни надписи (монограми и съкращения), като на първо място са поставени тези, които са свързани с конкретни исторически личности в йерархичен ред според титлите и длъжностите им: царете Иван Александър и Иван Шишман, двете съпруги на Иван Александър (Теодора I и Теодора II), великият логотет Филип, търновските патриарси Симеон, Теодосий II, Йоаникий II и Евтимий, неназован по име червенски митрополит, двама митрополити на Дръстър. Към тях можем да добавим с голяма доза вероятност и упоменатия в Бориловия синодик протокелиот Проданко, чиято титла под формата на монограм стои върху съдове, открити в Търново, Килифаревския манастир и Червен (с. 170-171), както и неизвестен по име управител на Дръстър от началото на XV в. (?), чийто монограм съдържа буквите К, О, Р, Т, Ш (с. 173). С манастира при Патриаршията на Царевец (а може би лично с патриарха и неговия двор през 70-те – 90-те години на XIV в.) се свързват съдове, маркирани с буквата „п“ (с. 187-189), а с Великата лавра при църквата „Св. 40 мъченици“ – онези, които са маркирани с буквата „м“, която в случая има числената стойност „40“ (с. 175-182).

Важен научен принос е въвеждането в научна употреба на два подглазурни монограма от съдове, открити в Търново, които за пръв път документират съществуването на длъжността „хартофилак“ в административната йерархия на Търновската патриаршия (с. 160-161).

Интересна е интерпретацията като владетелски ктиторски дарове на откритите във Великата лавра съдове с подглазурни монограми „Александър цар“ – от цар Иван Александър (с. 121), в Килифаревския манастир и манастира при църквата „Св. Димитър“ в Търново – съдове с монограми „Θ“, свързвани с царица Теодора II (с. 135-137), и в манастира при църквата „Св. Димитър“ – от цар Иван Шишман (с. 128).

Потенциалът на изследваната от Г. Сенгалевич категория паметници да обогати познанията ни относно свършено непознати от писмените извори, но влиятелни и

значими личности в Българското царство през втората половина на XIV в. личи добре в случая с непубликувания керамичен фрагмент с монограм „вл“, разчетен като „Владимир“, който произхожда от крепостта „Витата стена“ край габровското с. Здравковец. Направеният от автора паралел с керамичен фрагмент от същата епоха от крепостта „Сторгозия“ край Плевен, върху който се чете същото име във формата „вланн[...]“ = „влан(ди)ми(ръ)“, наистина дава основание се допусне, че и в двата случая става дума за едно и също „лице, може би заемащо определена административна позиция в Централна Северна България“ през този период (с. 167).

В заключението (с. 189-196) Г. Сенгалевич синтезирано е предал резултатите от своите проучвания, като е изразил в по-категорична (а бих казал и полемична) форма възгледа си относно появата на подглазурните монограми и съкращения от българската група – разпространението на тази керамика в Търново през 40-те години на XIV в. според него може да се разглежда „като реакция на трудната за преглъщане нова реалност, и като идеологическа претенция, и като опит на българските царе и патриарси за самоутвърждаване и самоубеждаване в собствената им изключителност“ на фона на политическия възход на Сърбия около въздигането на сръбския архиепископ Йоаникий II за патриарх и помазването на Стефан Душан за цар през 1346 г. (с. 195).

Аналитичната част на дисертацията е допълнена, както споменахме, с многобройни образи, карти, диаграми, каталог, в който са отразени 535 образци на средновековната сграфито керамика с подглазурни монограми и други съкращения от днешните български земи (195 от които непубликувани досега).

В заключение искам да подчертая, че дисертационният труд на Г. Сенгалевич е написан много прецизно и е подчинен на добре обмислена методология, а оформлението му в чисто формално отношение заслужава адмирации. Наред с това докторантът е покрил всички законови изисквания – авторефератът му адекватно отразява съдържанието на дисертацията и съдържа списък с многобройни научни приноси, представени са и шест научни публикации по темата, три от които са на английски език, а една е под печат.

Въз основа на изложеното дотук, смятам, че дисертационният труд „Средновековна сграфито керамика с монограми и други подглазурни съкращения от българските земи“ свидетелства за формирани професионални умения и удовлетворява всички научни и законови изисквания за защита, което ми дава основание да гласувам положително за това на Георги Михайлов Сенгалевич да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология).

София, 16. 05. 2021 г.

доц. д-р Ангел Николов